

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

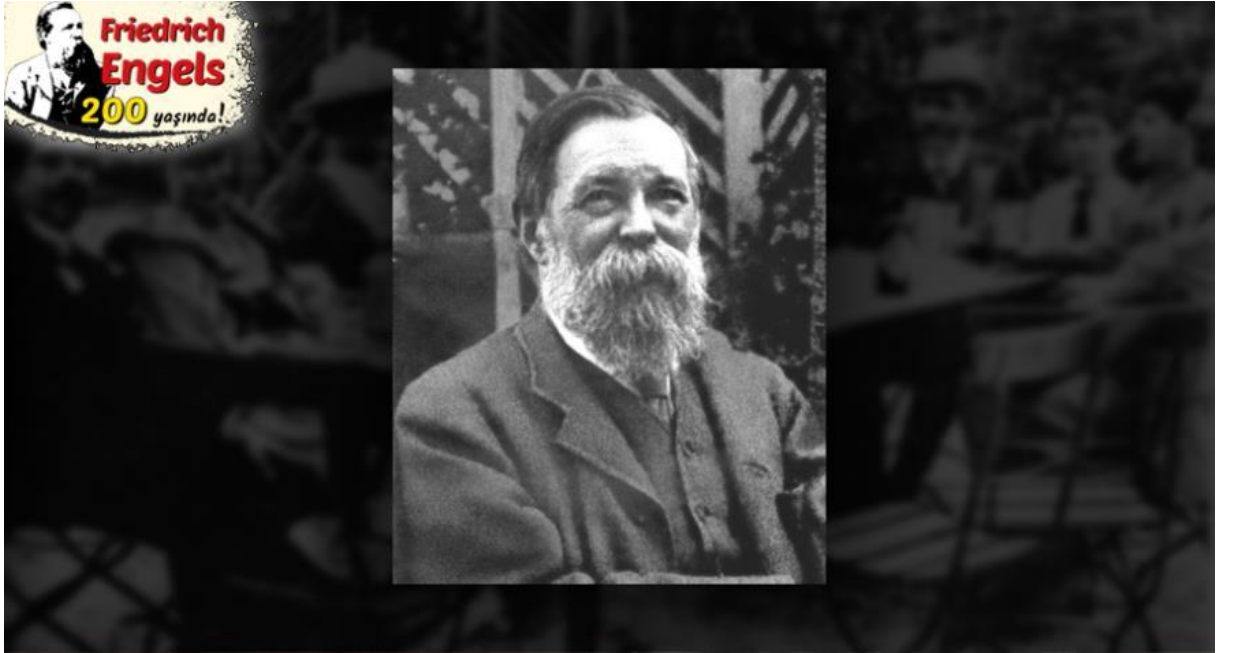
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Friedrich Engels ve tarihi maddeciliğin temel taşları

Prof. Dr. Taner TİMUR

Kızıl Bayrak Değerlendirmeler / 11 Aralık 2020

Engels, 1820 yılında, Renanya eyaletinin Barmen (bugünkü Wuppertal) şehrinde, bir tekstil fabrikatörünün oğlu olarak dünyaya geldi.(1) Babası, Marx'ın babasının aksine Aydınlanma esprisine kapalı, sofü ve otoriter bir kişiliğe sahipti. Buna karşılık, Engels, canlı esprisi ve çok yönlü tecüssü ile daha lise yıllarında despot babaya ters düşecekti. Bu baba-oğul kavgası, sonunda Engels'in eğitimine mal oldu ve genç öğrenci liseden alınarak Bremen'deki bir ticarethanede çalışmaya gönderildi. Ne var ki Engels'in sadece "resmi" öğretimi bitmişti ve kendisi Bremen'de, daha da özgür olarak, tüm boş zamanlarını tarih, felsefe ve edebiyat okumalarına ayırıyor,

yabancı diller öğreniyordu. Yazı hayatı da, Bremen’de, henüz on sekiz yaşındayken bir gazeteye takma adla yolladığı edebi makalelerle başladı. Aynı tarihlerde, Engels, yakınları ve dostları ile yazışıyor; özellikle de eski sınıf arkadaşları –ve de rahip çocukları- olan Graeber’lere yolladığı mektuplarda dini dogmaları sorguluyordu.(2)

Engels Bremen’de o sıralarda Almanya’da demokrat bir akım olan *Genç Almanya (Das Junge Deutschland)* akımının (özellikle de Heine ile birlikte akımın önde gelen figürlerinde K. L. Börse’nin) etkisi altında kalmıştı. 1841’de askerlik göreviyle Berlin’e gidince orada ufuklarını çok daha zenginleştirecek bir ortamla karşılaştı. Bir yıl kadar kaldığı Berlin’de, Üniversite’de derslere devam ediyor, Genç Hegelcilerle tanışıyor, Marx’ın yönettiği *Renanya Gazetesi*’ne yazılar gönderiyordu. Bu arada Üniversite’deki Hegel etkilerini yok etmesi amacıyla felsefe kürsüsü başkanlığına getirilen Schelling’in de ilk dersine girmiş ve hakkında bir gazeteye ağır bir yazı yazmıştı. 1842 Kasım sonlarında İngiltere’ye geçerken, Köln’de *Renanya Gazetesi*’ne uğradı ve Marx’la ilk kez tanışma fırsatını buldu. Engels ile Marx’ın bu ilk tanışmaları pek de başarılı olmamış, Engels günlüğüne, Marx ile ilgili, “Trier’li babacan esmer, cezbe dolu bir ruha sahip”(3) diye bir not düşmüştü.

Engels’in 1842’de Manchester’da, babasının hisse sahibi olduğu bir tekstil fabrikasında çalışmaya başlaması düşünce hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Sanayileşmenin en ileri düzeyde olduğu, teknolojide dev adımların atıldığı bir ülkede, kapitalistleşme sürecini bizzat bu sürecin motor gücü olan tekstil sanayinin içinden izlemek kuşkusuz bulunmaz bir fırsattı. Engels burada sadece fabrika sisteminin gerçek niteliğini öğrenmekle kalmadı, iktisat kuramlarını da eleştirel bir gözle inceledi.

Engels İngiltere’ye *Chartist* hareketin öncülük yaptığı bir genel grevden sadece iki hafta sonra ayak basmıştı. Hareketin merkezi Manchester’dı ve grev başarısızlıkla sonuçlansa bile işçi sınıfının gücünü ortaya koymuştu. Manchester bir göçmen işçi şehriydi ve

çevreyi kuşatan varoşlarda korkunç şartlar altında çalışan emekçilerin büyük bir kısmı (ve şehir nüfusunun dörtte biri) İrlandalı göçmenlerden oluşuyordu. *Chartist hareket* İngiltere’de bu koşullarda başlamış ve o dönemde en disiplinli şekilde örgütlenen işçi sınıfı bu koşullarda pamuk, demir ve kömür sanayilerinde ağırlığını koymuştu. Engels *Chartist* hareketin bazı öncüleriyle tanıştı, hareketi destekledi ve *Chartist* ’lerin yayın organında (*Northern Star*) yazılar yazdı.

Engels’in İngiltere’de geçirdiği yirmi bir ayın en büyük kazancı kuşkusuz insanlık tarihinde tayin edici bir rol oynayan sanayileşme hareketini bizzat merkezinde izlemek olmuştu. Yıllar sonra, Engels, İngiltere tecrübesini şu şekilde anlatacaktır: “Manchester’da en açık şekilde şunu fark ettim: Tarihçilerin bugüne kadar rol vermedikleri; verirlerse de ancak ikinci derecede bir rol attettikleri iktisadi olgular, en azından modern dünyada belirleyici bir güç teşkil ediyorlar; bunlar bugünkü sınıf çelişkilerinin üstünde yükseldiği bir temel oluşturuyorlar; bu sınıf çelişkileri de, özellikle İngiltere gibi büyük sanayinin tam gelişmesine elverişli olduğu ülkelerde siyasal partilerin, siyasal kavgaların ve sonuç olarak da siyasal tarihin temelini teşkil ediyorlar.”(4)

Engels Manchester’de kaldığı sürede çığır açıcı nitelikleri bugün dahi yeterince anlaşılmamış iki çalışma yapmıştı. Bunlardan birincisi Marx’ın çıkardığı Alman-Fransız Yıllığı’na yolladığı, liberal iktisat kuramını kıyasıya eleştiren makalesiydi. İkincisi ise İngiliz işçi sınıfının yaşam koşulları hakkında yaptığı somut araştırmalardı. Engels bu araştırmaların sonuçlarını Barmen’e döndükten sonra kaleme alacak ve ortaya çıkan eser 1845’de Leipzig’de yayınlanacaktır.

O yıllarda Engels’in hayatı açısından en az bu çalışmalar kadar önemli başka bir olay daha cereyan etti; o da şuydu: Genç düşünür Manchester’den Barmen’e, oradaki artık manen de uzaklaşmış olduğu aile ocağına dönerken, Paris’e de uğramış ve orada Marx’la ikinci kez görüşmüştü. Birinci buluşmalarının aksine bu ikinci görüşme çok

hararetli geçti ve iki düşünür ömür boyu sürececek bir dostluk ve işbirliğinin temellerini bu görüşmede attılar. Hegel'in felsefesinden etkilenmiş, Genç-Hegelcilerle tanışmış, Feuerbach'ı okumuş bu iki genç düşünür, bu kez çok farklı iki tecrübeden geçmiş olarak karşı karşıya geliyorlardı. Marx bir süredir çalışmalarını tarihin, siyasetin ve devrimin damgasını taşıyan bir şehirde, Avrupa'nın kültür başkenti Paris'te yürütmekteydi; aylardır da derinlemesine Fransız Devrimi'ni inceliyordu. Buna karşılık Engels de sanayileşme devriminin merkezinden, her yıl yeni bir teknolojik buluşun emekçilerin yaşamını allak bullak ettiği Manchester'dan geliyordu. Böylece bu buluşma Alman felsefesi, Fransız devrim tarihi ve İngiliz iktisatçılığının buluşması şeklini aldı. Kısa bir süre sonra tarihi maddeci kuram bu buluşmanın ürünü olarak ortaya çıkacaktır. Engels bu buluşmaya Marx'ı şaşırtan ve büyüleyen bir çalışmayla, ekonomi politiğin eleştirisiyle gelmişti.

Tarihi maddeciliğin inşasında temel taşlarından biri olan bu makalede, Engels, hangi saptamaları yapıyor, neleri eleştiriyordu? Aşağıdaki satırlarda genç âlimin çağının çok ilerisinde olan düşüncelerini özetlemeye çalışacağım.

Engels, “taslak” olarak nitelediği incelemesinde, 1840'larda İngiltere'de egemen olan “iktisat bilimi”ni eleştiriyordu. Ne var ki, düşünür, makalesinde sadece bunu yapmakla kalmıyor, henüz doğmamış olan tarihi maddeciliğin esprisine uygun bir şekilde, liberal iktisat kuramının ideolojik ve sınıfsal temellerini de açıklıyordu.

Engels'e göre, *Ekonomi Politik*, “ticaretin artmasının doğal bir sonucu olarak doğmuş ve böylece bilimsel nitelikten yoksun, ilkel, işportacı bir iktisat anlayışı, yerini gelişmiş bir *ruhsatlı hile* ve *zenginleşme ilmine* terk etmişti”.(5) Başlangıçta tüm amaç, ulusların tek zenginlik kaynağı olarak görülen kıymetli madenler birikimine yardımcı olmaktı. Devletler birbirine hasetle, açgözlülükle

yaklaşıyor; birbirinden mümkün olduğu kadar fazla altın ve gümüş koparmaya çalışıyordu. Bu zihniyet doğal olarak altın ve gümüşün yurt dışına çıkmasının yasaklanmasına götürüyor ve mallar ancak likit para (altın ve gümüş) karşılığı satılıyordu. Ne var ki böyle bir siyaset tutarlı ve karşılıklı bir şekilde uygulanamazdı; çünkü bu uygulama ticaretin sonu olurdu. Bunun yerine, “merkantilizm” adı verilen siyaset, kıymetli madenleri ticaret ve tekellerle artırma ilkesini koydu. Artık amaç ticareti geliştirmek, ihracat fazlası yaratmak ve bunu kıymetli madenlere dönüştürmektir. Bunun için de devletlerin birbirine “en avantajlı” ticaret anlaşmaları empoze etmeye çalıştıkları kanlı merkantil savaşlar yapıldı.

Bir devrim ve Aydınlanma yüzyılı olan 18. yüzyılda, iktisatta da bir devrim yaşandı ve yeni bir iktisat anlayışı doğdu. Yeni iktisat devletlerin egoizmine ve “merkantil sistemin yarattığı kanlı teröre” karşı duyulan “tiksinti”den kaynaklanmıştı. İlhamını Adam Smith’in *Milletlerin Zenginliği*’nden alan bu sistem ticaret serbestliğini, milletlerin dostluğunu ve insanların kardeşliğini ön plana çıkarıyordu. İktisatçıların ilgisi üretimden tüketime yönelmiş, iktisat ilmi, yüzyılın “hümanist” esprisi içinde adeta bir “hayırseverlik” etkinliği halini almıştı. Oysa değişen sadece görüntüydü ve hümanizm perdesi arkasında eski gerçekler (“tutarsızlık, riyakârlık ve ahlaksızlık”) varlıklarını artırarak sürdürüyordu. Özel mülkiyet ve rekabete dayanan yeni sistem feodal kölelik yerine “modern köleliği” getirmiş, sözde eski sistemin ahlaksızlığını yadsırken daha da ahlaksız bir sistem yaratmıştı. Yine de ortada bir ilerleme vardı ve o da şuydu: Merkantil sistemlerin kurduğu hukuki tekellerin yıkılması ile küçük, yerel çıkarlar arka plana itiliyor ve o dönemin kavgasını “evrensel insan kavgası” düzeyine getiriliyordu. Bu noktada Engels bir itirafta bulunuyor ve “memnuniyetle teslim edebiliriz ki, diyor, ancak serbest ticaretin gerçekleşmesi ve meşrulaşması bizlerin özel mülkiyet iktisadının ötesine gidebilmesini sağladı; fakat bu, aynı zamanda bizlere serbest ticaretin teorik ve pratik hiçliğini sergileme hakkı da

vermelidir”. Engels’in sosyalizmin hangi koşullarda doğduğunu anlatan bu cümlelerinde burjuva devrimciliğinin ve bunun ötesinde de mülkiyet düzenine karşı işçi enternasyonalizminin ilk işaretlerini görüyoruz. Dört yıl sonra kaleme alacakları *Manifesto*’da Marx ve Engels burjuva devrimciliğini bir ilerleme aşaması olarak çok daha hararetili bir şekilde öveceklerdir.

Liberal iktisadın temel kategorilerinden biri de “değer” sorunuydu ve iktisatçılar malların “maliyet değeri” ile fiyatlar arasındaki ilişkiyi araştırıyordu. Liberal kurama göre bir malın maliyet değeri, 1) toprak sahibinin rantı, 2) sermayedarın kârı ve 3) işçinin ücreti olmak üzere üç ögeden oluşuyordu. Fakat piyasada alıcıların karşılaştığı fiyat bunların toplamı anlamına gelmiyordu. Ricardo maliyet masrafları ile ulaşılan değeri “soyut değer” olarak nitelemişti. Bu değer soyuttu; çünkü yapılan masraf ne olursa olsun, eğer ürün bir yarar sağlamıyorsa bir “değer” de taşıyamazdı. Buna karşılık J. B. Say’ın altını çizdiği “yarar” ögesi de tek başına “soyut” ve sübjektif kalıyor, gerçekte bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü doğada yarar sağlayan, fakat çok bol olduğu için hiçbir değere sahip olmayan maddeler vardı. Bu karışıklığı iktisatçılar şöyle çözümlediler: Fiyatı asıl belirleyen, “üretim masraflarının yararlılığa oranıydı”. Bu durumda eğer iki malın üretim masrafları eşit ise fiyatı belirleyen öge “yararlılık” olacaktı. Yararlılığı da piyasada mallara olan talep tayin edecekti. Bir mala talebin fazlalığı o malın fiyatını yükseltiyor; bu da aynı malın üretimini ve arzını artırıyor. Arz artışı ise, reaktif bir etkiyle tekrar fiyatları düşürüyor ve sonuç olarak da üretim daralıyor, işsizlik artıyordu. Kısaca piyasa arz ile talep arasında denge sağlayamıyor ve bunlar arasındaki dalgalanma beş-yedi yıl arasında değişen ticaret krizleri yaratıyordu.

Görüntü buydu, fakat bu görüntünün arkasında bambaşka gerçekler yatıyordu. Aslında bu krizlerin gerçek nedeni *özel mülkiyet sistemiydi* ve liberal iktisat “*özel mülkiyet sistemini* sorgulamayı hiç aklına getirmemişti”. Oysa üretimi oluşturan üç öge de (toprak,

sermaye, emek) evrensel planda tekелci, bu kez hukuki değil, iktisadi anlamda tekелci bir potansiyel taşıyan bir rekabet içindeydiler.

Liberal iktisatçılar, “merkantilizmin tekелcilik barbarlığına son vermedik mi?” diye zafer çığlıkları atıyorlardı. Oysa yaptıkları şey, küçük ve yerel tekellere son verirken, özel mülkiyetin, Engels’in deyimiyle “çok daha özgür ve kayıtsız bir biçimde işleyecek tek büyük ve temel tekелini” kurmuşlardı. Fakat bu sürecin yine de bir olumlu yönü vardı ve iktisatçılar buna bilinçsiz bir şekilde katkıda bulunmuşlardı: “Aslında iktisatçılar hangi davaya hizmet ettiklerinin farkında değildiler; tüm egoist muhakeme tarzları ile yine de insanlığın evrensel ilerlemesinde bir halka teşkil ettiklerini bilmiyorlardı; kısmî çıkarların çözülmesi ile yüzyılın yürüdüğü büyük dönüşüme, insanoğlunun hem doğa hem de kendisiyle barışması dönüşümüne yol açtıklarını göremiyorlardı.” Engels bu satırları yazdıktan elli bir yıl sonra, sözünü ettiği barışmaya çok uzak bir dünyaya veda etti.

Engels, devrimler çağında yaşadı ve kapitalizmin günümüzde de geçerli gizli yasalarını keşfetmeyi başardı; fakat bu küresel potansiyelli üretim biçiminin daha egemenliğini bile kuramadan bitişine elbette tanık olamazdı.(6) Aslında çağdaşı olan iktisatçılarla temel bir noktada anlaşma halindeydi: Yaratılan tüm değerlerin kökeninde emek vardı ve sermaye de “yoğunlaşmış emek”ten başka bir şey değildi. Bu bakımdan toprak, sermaye ve emek birbirinden ayrı düşünülemezdi. Fakat liberal iktisatçılar özel mülkiyet sisteminin bu öğeleri birbirinden ayırdığını ve bunları hem kendi içlerinde hem de diğer öğelere karşı rekabet haline soktuklarını görmüyor ya da görmek istemiyorlardı. Böylece mülk sahibi olmayanların tek sermayesi olan emek güçleri de (Arbeitskraft) mal haline geliyor ve piyasada “rekabetle saptanan” ücret karşılığı satılıyordu. Bu koşullarda yarattığı değer de kendisine “yabancılaşıyor”du ve bu doğaya aykırı ayrışma (emek sermaye ayrışması) ancak özel mülkiyet sistemine son verilmesiyle “ortadan kalkacaktı.” Bu temel farklılaşmayı gizler

biçimde iktisatçılar “ulusal zenginlik”ten söz ediyorlardı. Oysa örneğin, “İngilizler, ulusal zenginliği çok büyük, fakat kendileri güneşin altında yaşayan en fakir ulus” idiler ve Engels bunu Manchester’de yaşarken, İngiliz işçi sınıfını tüm yaşam koşulları ve sefaletleri içinde incelerken söylüyordu.

Görüldüğü gibi, liberal iktisatla beraber temelde bir şey değişmemişti; fakat iktisat bilimi gün geçtikçe daha “sofistike” oluyor, buna karşılık iktisatçılar da dürüstlükten daha çok uzaklaşıyorlardı. Adam Smith ve David Ricardo merkantilistlerden, J. Mill ve J. R. McCulloch da onlardan daha sofistike, fakat daha az dürüst idiler. Bu durum en çarpıcı örneğini Malthus’un nüfus kuramında buluyordu. “Nasıl teoloji zamanla ya kör inanç haline geliyor ya da özgür felsefeye dönüşüyorsa, serbest ekonomi de ya tekelleşmeye yol açacak ya da özel mülkiyet sistemini ortadan kaldıracaktı”. Engels, rekabetin nasıl spekülasyonu kızıştırdığını, spekülasyonun da nasıl felaketleri bile borsada kâra çevirdiğini New York yangını (Aralık 1835) örneğiyle anlatıyor.

Salt iktisat kuramı çerçevesinde krizlere çözüm bulamayan liberal iktisatçılar bu konuda Malthus’un nüfus kuramına sarıldılar. Arz ve talep kanunun çözemediği, aksine tahrik ettiği döngüsel krizler belli bir nüfus politikası ile çözülebilirdi. Bu politika Anglikan rahibin basit bir gözlemine dayanıyordu: Yaşamı sağlayan temel ihtiyaç maddeleri aritmetik dizi ile artarken, nüfus geometrik diziyle artıyordu. Açlık ve sefalet bu oransızlıktan doğuyordu. O halde yapılacak şey de nüfus kontrolü olmalıydı.

Bu yolla arzla talep arasında denge kurulabilir, krizler önlenebilir miydi?

Aslında Malthus da krizi yaratan temel nedene, mülkiyet sisteminin yarattığı haksızlık ve eşitsizliklere inmiyor, bunları daha da artıracak bir çözüm öneriyordu. Fazla nüfusu önlemek düşüncesi her türlü vahşete yol açabilirdi. Örneğin Engels’in makalesinden

birkaç yıl önce (1838’de) piyasaya, “Marcus” imzalı ve fakirlerin çocuklarının “acı vermeden öldürülmesini sağlayacak bir devlet kurumu” kurulmasını savunan broşürler sürülmüştü.(7) Kuşkusuz böyle bir amaç bir din adamı olan Malthus’a mal edilemezdi. Hatta Engels Malthus’un nüfus kuramında olumlu bir yön de buluyordu. İngiliz rahip bu kuramıyla dikkatleri tüketimden üretime, yani maddi alana çekmişti. Makalesinde bir kez bile “diyalektik” sözcüğü geçmeyen, fakat her soruna diyalektik yöntemle yaklaşan Engels için, bu, kötü bir kuramın iyi tarafıydı. Ne var ki Malthus, ihtiyaç maddelerinin artışının yavaşlığını vurgularken temel bir hataya düşmüş, bilim ve teknolojinin hızla ilerlediği bir çağda bunların emek gücünü, dolayısıyla da üretimi artırıcı rolünü görememişti: “Malthus için zenginliğin koşulu toprak, sermaye ve emektir; başka bir şeye ihtiyacı yoktu; bilim, Malthus’un ilgi alanına girmiyordu”. Oysa o tarihlerde, başta İngiltere olmak üzere hızla sanayileşen ülkelerde sık sık emeğin verimliliğini ve üretimi artıran buluşlar yapılıyor, milletlerin değilse bile sermaye sahiplerinin zenginliği hızla artıyordu. Engels sanayileşmeyi hızlandıran bu buluşlarla ilgili isimler veriyor ve “1770’ten itibaren İngiltere tarihinin gösterdiği gibi, diyor, emek talebinde her yükseliş, emek verimliliğini hatırı sayılır derecede artıran ve emek talebini saptıran bir icada yol açtı.”(8) Özel mülkiyet sisteminde bunun sonucu krizlerin, işsizliğin, sefaletin -ve sefaletle birlikte ahlaksızlığın ve cürümlerin- artması şeklinde ortaya çıkıyordu. Oysa A. Alison’un Engels’in makalesinden dört yıl önce yayınlanan bir eserinde gösterdiği gibi, “nüfus fazlası” olduğu iddia edilen İngiltere, bilim ve teknoloji sayesinde “on yıl içinde nüfusunun altı katına yetecek kadar hububat üretebilirdi.”(9) Malthus ve izleyicileri bu gerçeği görmezden gelerek, nedenleri değil sonuçları ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı.

Engels’in makalesindeki temel fikirler bunlardı. Görülüyor ki, Genç-Hegel’ci Alman düşünürler daha çok Hegel’ci ve Feuerbach’çı

soyutlamalar içinde tartışırken ve en fazla “sivil toplum”u çözümlemeye çalışırken, genç Engels, daha sonra Marx’ın derinleştireceği “sivil toplumun anatomisi”ni yapmaya başlamış ve tarihi materyalizme giden yolun ilk taşlarını döşemişti. Bunların başında işçinin emek gücünün (Arbeitskraft), fiyatı piyasada belirlenen bir mal haline geldiğini; böylece emek gücünün üretilmesinin de rekabete bağlı bir statü kazandığını (ve bunda “temel ihtiyaç maddeleri”ne dikkat çeken Malthus’un kuramının olumlu bir rol oynadığını) görmesi geliyor. Böylece daha 1844’te, sonradan Marx’ın kapitalizm çözümlemesinde anahtar kavram olacak “artı-değer” (Mehrwert) kavramı yönünde önemli bir adım atılmış oluyordu.

Engels’in makalesinde tarihi maddeciliğin oluşmasına önemli bir katkı daha vardı. Genç düşünür daha o tarihlerde bilim ve teknolojinin bir “üretim gücü” haline geldiğini görmüştü. Daha sonra Marx’ın da *Kapital*’de ifade ettiği (10) bu gerçek, farklı perspektiflerde, günümüzün Marksist tartışma konuları arasına girmiş bulunuyor.

1844’te Engels, bir yandan *Fransız-Alman Yıllığı*’nda ekonomi politiğin kuramsal temellerini eleştirirken öte yandan da oturmakta olduğu Manchester’le yetinmeyip, Londra, Leeds, Bradford, Sheffield gibi hızla sanayileşen şehirlere de ziyaretler yapıyor ve İngiliz işçi sınıfının somut yaşam koşullarıyla ilgili veriler topluyordu. Bu çalışmanın ürünü de 1845’te Leipzig’te yayınlandı. Eserin önsözünde, Engels, “Eğer sosyalist kuramlara ve bunların meşruluğuna sağlam bir temel sağlamak, lehte ve aleyhteki tüm fantastik masallara ve uydurmalara son vermek isteniyorsa, diyordu, proletaryanın yaşam koşullarının bilinmesi mutlak bir zorunluluktur.”(11)

Aslında o tarihte Engels’in işçi sınıfıyla ilgili çalışması, teorik yaklaşımı farklı olsa bile, tek ve izole bir arayışın ifadesi değildi.

“1830’larda her akıllı gözlemcinin nazarında, Avrupa’nın iktisaden ileri bölgelerinde yepyeni sorunların ortaya çıktığı; artık sadece ‘fakirler’in değil yeni bir sınıfın, *proletaryanın* söz konusu olduğu açıktı”.(12) Bu ortam Aydınlanma çağından itibaren gelişmekte olan insan ve toplum bilimlerini de sarsmış, bu genç bilimlerin sınıfsal çıkarlarla ilişkilerini daha geniş bir planda tartışma konusu yapmıştı. 19. yüzyılın başlarından itibaren Batı Avrupa’da sınıfsal hareketlerle sosyal bilimleri birbiriyle işbirliği halinde olan, birbirini besleyen ve yansıtan iki etkinlik olarak görme eğilimi hayli yaygınlaşmıştı. Napolyon savaşlarını hemen izleyen dönemde “işçi sınıfı basınında ekonomi politiğe karşı değişen tutumu” inceleyen N. W. Thompson, 1816-1834 arasında “işçiler arasında klasik doktrinlerden farklı ve onlara karşı bir işçi sınıfı ekonomi politiğinin ortaya çıkarıldığını” saptamıştır. Başlangıçta anti-entelektüalist eğilimler taşıyan bu akım içinde bazıları da, 1830’larda, “(mevcut düzeni) övücü bir şekilde kullanılan” klasik doktrinleri bu yönlerinden temizlemek ve onları işçi sınıfının durumunu düzeltmek için kullanmak istemişlerdi.(13)

1840’lara gelindiğinde sanayileşmede belli bir aşamaya ulaşmış tüm ülkelerde işçi sınıfının durumuyla ilgili ayrıntılı araştırmalar bir hayli ilerlemiş bulunuyordu. Hatta E. Buret’nin 1840’da yayınlanan eserinde olduğu gibi Fransız ve İngiliz emekçi sınıflarının “sefaletini” karşılaştırmalı bir biçimde ele alan çalışmalar da vardı.(14) Yine de fazla abartmadan diyebiliriz ki Friedrich Engels’in henüz yirmi dört yaşındayken kaleme aldığı ve 1845’de yayınlanan eseri bu konuda bir dönüm noktası oldu. (15)

Engels, eserinin önsözünde söylediği gibi, “yirmi bir ay boyunca” yakından gözlediği İngiliz işçi sınıfını ilk defa olarak “bütünüyle” ele alıyor ve yaşam koşullarını bütün yönleriyle inceliyordu. Bu çalışmanın teorik temelleri biraz önce özetlediğimiz makalesinde mevcuttu. Engels, Paris’te Marx’la randevusuna bu çalışmaların kendisinde yarattığı özgüvenle gidiyordu. Bu

görüşmeden düşünce tarihinin en yaratıcı dostluğu ve işbirliği çıkacaktır.

Marx ve Engels, Paris’te, 1844 Ağustos sonunda, Rejans kahvesinde buluştular.(16) Bu görüşmeye hâkim olan atmosfer iki genç düşünürün iki yıl önceki görüşmelerinde esen soğuk havalardan çok farklıydı. Bunun en önemli nedeni ise kuşkusuz Engels’in *Alman-Fransız Yıllığı*’na göndermiş olduğu makaleydi. Manchester’de, işverenlerin arasında ve onların olanaklarına sahip olarak, fakat işçilere patronlardan çok farklı bir biçimde yaklaşan Engels, iki yıl içinde iktisat alanında Marx’ın henüz sahip olmadığı bir tecrübe kazanmıştı. Gerçekten de o sırada Marx’la görüşmesinde, Engels, iktisat alanında “alıcı olmaktan çok verici” idi. Daha sonraları Engels’in büyük bir tevazuyla yadsımlarına rağmen, çağdaşı F. Mehring “gerçek şudur ki, diyordu, son tahlilde belirleyici kavganın verileceği alanda (yani ekonomi politik alanında, T. T.), başlangıçta, veren Engels, alan da Marx idi” (17) Paris’te o ana kadar daha çok felsefe ve tarih üzerinde çalışmış olan Marx, daha çok bu makalenin etkisiyle iktisat okumalarını yoğunlaştırdı ve klasik iktisatçılardan alıntılar için kullandığı defterin başına da Engels’in “dâhiyane” olarak nitelediği makalesinden aldığı notları yerleştirdi.(18) *1844 El Yazmaları*’nın iktisatla ilgili kısımları Marx’ın Engels’ten aldığı ilhamla yaptığı okumaların izlerini taşımaktadır.

Aslında 1844’te bir Paris kahvesinde buluşan iki düşünür birbirini tamamlayan iki farklı tecrübeyi temsil ediyorlardı. Yine Mehring’in yazdığı gibi, “Engels’in İngiltere’de geçirdiği yirmi bir ay, Marx’ın Paris’te geçirdiği yıllar aynı anlamı taşıyordu. Yurt dışında aynı sonuca ulaşırken ikisi de Alman felsefe okulundan hareket etmişlerdi; fakat Marx çağın kavgalarını ve gereklerini Fransız Devrimi temelinde kavrayarak, Engels aynı kavrayışa İngiliz sanayi

temelinde ulaşmıştı”.(19) Böylece iki düşünür Paris’te her konuda anlaştılar ve yaşam boyu sürecek bir dostluğun ve işbirliğinin temellerini attılar. Yıllarca sonra Engels, *Köln Komünist Birliği*’yle ilgili anılarını yazarken bu buluşmayı şöyle anlatacaktır: “1844 yazında Paris’e Marx’ı görmeye gittiğimde tüm teorik sorunlar üzerinde tam bir anlaşma içinde olduğumuzu gördük ve işbirliğimiz bu tarihte başladı. 1845 ilkbaharında Brüksel’de tekrar buluştuğumuz zaman, Marx, anlaştığımız ilkeler üzerine tarihi materyalist kuramını inşa etmişti bile! Ve beraberce bu yeni anlayışı ayrıntılı bir şekilde, her yönde geliştirmeye koyulduk”.(20)

Bilim ve Ütopya

5 Ağustos 2017

Dipnotlar

(1) F. Engels’in en ayrıntılı biyografisi Gustav Mayer tarafından yazılmıştır: *A Biography*, New York, H. Fertig, 1969. Devrimci yaşamı ile ilgili özlü bir anlatı için bkz. Lindsey German; *Frederic Engels: Life of a Revolutionnary; International Socialism*, Londra, 1994, sayı: 65.

(2) Engels, on dokuz yaşındayken, Bremen’den dostu F. Graeber’e yolladığı mektupta “Tevrat ve İncil’de bu kadar açık çelişkiler varken, diyordu, Ortodoks din adamlarının nasıl böylesine Ortodoks kalabildiklerini anlamıyorum”. (27 Nisan 1839 tarihli mektuptan). Marx-Engels; *Correspondance*, cilt I, s. 101.

(3) Karl Marx: *Sa Vie, Son Oeuvre*; Moskova, Editions du Progrès; s. 55.

(4) Marx-Engels; *Oeuvres Choisies*; Mosova, Editions du Progrès, 1974, cilt 3, s. 184-185. Engels’in *Quelques Mots sur l’Histoire de la Ligue Communiste* (1885) başlıklı önsözünden.

(5) F. Engels; *Esquisse d’une Critique de l’Economie Politique*; *Annales Franco-Allemandes* (Paris, 1844) içinde. (İzleyen ve tırnak içinde aktardığımız alıntılar da bu makaleden yapılmıştır).

(6) Engels, İngiliz işçi sınıfıyla ilgili incelemesinin 1892 (Almanca) baskısına yazdığı önsözde 1840’larda henüz başlangıç halinde olan “dünya pazarı”nın 1890’larda gerçekleşmiş olduğunu yazıyordu. Kendisinin gençlik

eserinde “toplumsal devrimin hemen gerçekleşeceğine” inanmasını ise “gençlik coşkusu” olarak niteliyordu. Bkz. F. Engels; *La Situation de la Classe Laborieuse en Angleterre*; Paris, Editions Sociales, 1960, s. 387, 391.

(7) Engels’in adını andığı “Marcus” veya asıl adıyla Matthew Livingston Davis, ABD Başkan yardımcısı Aaron Burr’un (1801-1805) ve Jeremy Bentham’ın dostuydu. Dr. William Coleman’ın bu konudaki incelemesine göre olayın arkasında “Bentham’cıların iftirası” yatıyordu. Bkz. *Perverse Civilisation and Natural Barbarism*; 12 Temmuz 2006, *Web Columns for the Social Affairs Unit*.

(8) Engels’in gönderme yaptığı isimler (E. Cartwright, J. von Liebig, R. Hargreaves, S. Crompton, R. Arkwright, H. Davy) pamuk eğirme makinesi, dokuma tezgâhı, kimyasal gübre vb alanlarında önemli buluşlar yapmış kimselerdi.

(9) Engels’in dayandığı eser: A Alison; *The Principles of Population and their connection with Human Happiness*; Edinburg, 1840.

(10) Engels’in makalesinde “teknoloji” sözcüğü geçmiyor; kavram “icatlar” şeklinde kullanılıyor. Marx da *Kapital*’de (1867) “büyük sanayi, bilimi emek gücünden bağımsız bir üretim gücü haline getirmekte ve onu sermayenin hizmetine sokmaktadır” demektedir. *Le Capital*, Paris, Garnier-Flammarion, 1969, cilt I, s. 267.

(11) F. Engels; *La Situation de la Classe Laborieuse en Angleterre*; Paris, Editions Sociales, 1960. s. 31.

(12) Aynı eser, s. 9. (E. J. Hobsbawn’un önsözünden).

(13) Noel W. Thompson; *The People’s Science, The Popular Political Economy of Exploitation and Crisis 1816-1834*; Cambridge University Press, 1984, s. 219.

(14) Eugène Buret; *De la Misère des Classes Laborieuses en France et en Angleterre*; Paris, Paulin, 1840. 2 Cilt.

(15) E. J. Hobsbawn esere yazdığı önsözde o tarihlerde bu konuda yapılan ve Engels’in yararlandığı çalışmaları açıklıyor ve aradan geçen zamana rağmen Engels’in kitabının eskimediğini, “klasik”ler arasına girdiğini vurguluyor.

(16) Palais-Royal’da (bugün mevcut olmayan) *Rejans Kahvesi* (*Café de la Régence*) Voltaire, Diderot, Robespierre, Musset, Sainte-Beuve vb gibi ünlü isimlerin anısını taşıyan, en büyük satranççıların turnuvalar yaptığı efsanevi bir

kahveydi. Kahve tarihinin kültür tarihiyle karıştığı Paris şehrinde, Rejans'ı anlatan öykülerde Marx-Engels buluşmasına pek yer verilmez. Oysa düşünce ve bilim tarihi açısından kahvenin sahne olduğu en önemli olay kuşkusuz bu tarihi buluşmadır.

(17) Franz Mehring; *Karl Marx*, Sussex, 1981, s. 95. Lenin de 1913'te kaleme aldığı Engels'le ilgili biyografik notunda şunu yazmıştır: “Marx'ı, bir devrim gerçekleştireceği bir bilim olan ekonomi politik ile uğraşmaya yönelten kuşkusuz Engels ile ilişkisi olmuştur”. Lenin; *Oeuvres Choisies*, Moskova, 1971, cilt 1, s. 54. Marx'ın en ayrıntılı biyografilerinden birini yazan David McLellan da eserinde aynı fikri tekrarlar. Age, s. 132.

(18) Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya* (1859) yazdığı ünlü “önsöz”ünde tarihi maddeciliğin doğuşunu anlatırken Engels'in makalesini “dâhiyane” olarak niteler. Marx'ın okuma notları konusu için bkz. E. Bottigelli'nin, Marx'ın 1844 *El-Yazmaları*'na yazdığı giriş; (*Manuscripts de 1844*, Paris, Editions Sociales, 1972 s. xxı).

(19) F. Mehring; age, s. 93. Aynı düşünceleri Engels'in ayrıntılı yaşam öyküsünü yazan G. Mayer'de de buluyoruz. Bkz. Gustav Mayer; *Frederic Engels*, Londra, 1936, s. 93.

(20) Marx-Engels; *Oeuvres Choisies*, c. 3, s. 185.